

A KONZERVATIVIZMUS ÉS AZ ÍRÁS MŰVÉSZETE

John Kekes: A konzervativizmus ésszerűsége
Fordította Balázs Zoltán
Európa, 2001. 380 oldal, 2500 Ft

A KONZERVATIVIZMUS ÉSSZÉRŰSÉGE a néhány éve megjelent, ugyancsak John Kekes tollából származó *A LIBERALIZMUS ELLEN* (Európa, 1999) című kötet társkönyve. (Mégsem élt sem a szerző, sem a fordító azzal a kézenfekvőnek tetsző lehetőséggel, hogy a két kötet szoros összetartozását jobban kifejező, noha némileg valóban félreérthető *A KONZERVATIVIZMUS MELLETT* címet válassza.) Míg az előző mű a Rawls és Dworkin nevéhez kötődő egalitárius liberalizmus kritikáját nyújtja, feltárva annak belső inkonzisztenciáját és abszurd következményeit, addig jelen könyvében konstruktív módon mutatja be ennek a liberalizmusnak egy ágát: a pluralista, történeti beállítottságú konzervativizmust, amelynek fő célja olyan politikai berendezkedés biztosítása, amely garantálja az embereknek a jó élet megélésének feltételeit (béke, biztonság, egészséges környezet, egyenlőség, igazságosság, jogok, jólét, rend, szabadság, szociális biztonság, tisztességesség, tolerancia stb.). A konzervativizmust az tünteti ki riválisaival szemben, állítja Kekes, hogy a jó élet feltételei közül nem választ ki egyet vagy néhányat – mint például a liberalizmus, amely az autonómiát, a szabadságot és a jogokat hangsúlyozván elfeledkezik a jó élet többi feltételéről –, hanem tisztában van azzal, hogy valamennyi egyformán fontos, illetve hogy melyik mennyire fontos, az adott pillanatban az adott helyen dönthető csak el. A konzervatívok tehát éppúgy rendelkeznek mércével a konfliktusok feloldásához, mint ellenfeleik, ám ez nem elméleti, a priori vagy globális mérce, hanem a megoldás konkrét, gyakorlati és helyi útja-módja (49.) Ez – teszi hozzá Kekes – olyan rugalmasságot biztosít számára, amellyel riválisai nem rendelkeznek.

Konzervativizmus sokféle van, folytatja Kekes, ő maga olyan konzervativizmust képvisel, amely négy tekintetben is középen áll: szkeptikusként racionalizmus és fideizmus között, pluralistaként abszolutizmus és relativizmus között, tradicionalistaként az egyéni autonómiát, illetve a társadalmi tekintélyt prioritá-

ló felfogások között, pesszimistaként optimizmus és fatalizmus között. A szkepticizmus elfogadja a racionalizmusnak azt az állítását, mely szerint lehet a politikai berendezkedés mellett és ellen érvelni, de a fideistákkal együtt tagadja, hogy ezek az érvek a világ természetével kapcsolatos tényállításokon nyugodnának, a közéletet a történeti reflexióban véli felfedezni (332.). A pluralizmus egyetért az abszolutizmussal, hogy vannak bizonyos erkölcsi igazságok, amelyek egyetemes és objektív érvényűek, de szemben az abszolutistákkal úgy gondolja, hogy ez csak az emberi fiziológia, pszichológia és szocialitás kétségtelen tényeiből származó s így valamennyi jó élet bizonyítottan elengedhetetlen feltételét jelentő minimumra vonatkozik. A relativizmusnak igaza van, ha a jó életéről való gondolkodást egyénenként, koronként, helyenként és társadalmanként különbözőnek írja le, de téved, ha azt állítja, hogy a jó élet egyetlen feltétele sem kivétel ez alól (316–317.). A tradicionalizmus kizárja egyrészt azt a felfogást, hogy az egyéni autonómiát elősegítő politikai rend mindig előnyben részesítendő a társadalmi tekintélyt előtérbe helyezőkkel szemben, másrészt azonban azzal a felfogással is vitába száll, amely a társadalmi tekintélyt az autonómia rovására igyekszik előmozdítani. Az autonómiát és a tekintélyt egyaránt szükségesnek, sőt egymástól elválaszthatatlannak tekinti (87.). A konzervatív pesszimizmus elutasítja az emberi tökéletesedésbe vetett optimista hitet, ám ez nem jelent reménytelen pesszimizmust, fatalizmust vagy cinizmust. E felfogás szerint az embernek egyaránt vannak jó és rossz hajlamai, de sem ő maga, sem a társadalom nem képes ezeket teljességgel ellenőrzése alá vonni. A jó politikai berendezkedés segíthet – s valóban segít is – abban, hogy a jó hajlamok erősödjenek, de az elképzelhető legjobb berendezkedés sem képes a rosszat teljesen megszüntetni (81.).

Bár a konzervativizmus rugalmat közepként, a szélsőségekkel lényegéből fakadóan szembenállóként való meghatározása nem szerencsétlen és főleg nem terméketlen gondolat, alapvetően új mozzanatot Kekes könyve nem tartalmaz, ami nem is meglepő, hiszen a konzervativizmussal kapcsolatosan lényegileg új felfedezést tenni ha nem is lehetetlen, mindenesetre meglehetősen nehéz feladat. Az ilyen tárgyú monográfiák téje sokkal

inkább lehet az, hogy a több évszázada ismételt alapelveket mennyiben sikerül aktuálissá tenni s meggyőzően újrafogalmazni. Több helyen tűnik úgy, hogy ezzel Kekes is tisztában van, s ambíciója nem is mutat túl ezen (pl. 18.). Könyvének legfőbb érdeme és legfőbb hiányossága is ezzel függ össze: konzervatív olvasói örömmel üdvözölhetik, hogy „*érvek és logika erejére támaszkodó*” (fülszöveg) konzervativizmuskötetet vehetnek kézbe, s bár érvelésének és megállapításainak többségét is – minden bizonnyal – rokonszenven fogják fogadni, az olvasás során mégis jogos hiányérzet támadhat bennük.

Roger Scruton a modern konzervativizmus kitüntető sajátosságának tekint egyfajta *szemantikai higiénit*, amely az elegáns, kifinomult fogalmazásban, a szavak körültekintő és gondos megválasztásában áll, s annak felismerésében, hogy az árnyalatokban gazdag kifejezéseket – éppen ebbéli jellegzetességük folytán – kiválóan fel lehet használni politikai és társadalmi helyzetünk leírására. Kekes újrafogalmazási kísérlete ezzel szemben inkább írható le *szemantikai sterilításként*, mint higiéniként. „*Az érvek szabatos, félreérthetetlen megfogalmazása, a szoros, végsőig letisztult, kérlelhetetlen logikájú gondolatmenetek*” (fülszöveg) nemritkán logikatankönyvek kváziformalizált *modus ponenseinek* hatását keltik, nem csupán a következtetés formájából adódóan, hanem a premisszák és a konklúzió (azaz az egymást követő mondatok) szinte teljesen azonos nyelvi megformálásából eredően. Ez a logikában elengedhetetlen feltétel, ennek hiányában a következtetés helyessége nem igazolható, hiszen a különböző megfogalmazások különböző állításokat jelentenek, amelyek között a kapcsolat a logika eszközeivel nem írható le. Ezzel a premisszák és a konklúzió szigorúan logikai kapcsolata is elveszne. „*A végsőig letisztult, kérlelhetetlen logikájú gondolatmenet*” így olyan nyelvet eredményez, amely nagyon messze van attól, amit Scruton a konzervativizmus jellegzetességének tart.

Történetekre, allegóriákra és erőteljes képekre csupán azért van szükség – állítja Kekes –, mert az egyszerű igazságok felismeréséhez előzetesen megfelelő reflexiót kell elvégezni, s ezt nem mindenki tette meg (252.). Ha megtette volna, akkor az effajta irodalmi segédesszközökre nem lenne szükség. (Bár a kö-

vetkezőkben egy rövid mondat erejéig ő maga is cáfolja ezt a nézetet, a mű egésze alapján mégis ezt kell tényleges álláspontjának tekinteni.) Kekes tehát tudatosan lemond azokról a lehetőségekről, amelyeknek nemcsak hírnevüket köszönhetik a konzervativizmus klasszikus szerzői, de amelyek talán a legjelentősebb hozzájárulásukat is jelentik a politikai gondolkodás történetéhez. Nem él hasonlatokkal, mint Fitzjames Stephen – Mill egyik legjelentősebb XIX. századi konzervatív kritikusa –, amikor a szabadságot vízcsőrendszer lyukaihoz hasonlítja, nem próbálja metaforákkal megragadni társadalmi, politikai létünk lényegét, mint Oakeshott, amikor a politikát parttalan tengeren való hajózásként írja le. S a retorika eszköztárát sem veszi igénybe, mint Burke a lovagiasság korának elmúlta felett bánkodván vagy éppen abban a pár mondatban, amelyet Kekes maga is idéz a TÖPRENGÉSEK-ből (36.). (Két kivétel azért előfordul: 346., 356.)

Noha az, hogy a konzervatívok túlnyomó többsége ez idáig jobbra nem a kekesi módon és stílusban fogalmazta meg álláspontját, önmagában nem jelenti, hogy ilyen formában ez ne volna lehetséges, valami tanulságnak azért mégiscsak adódnia kell ebből minden ésszerűen gondolkodó ember számára. Legalábbis akkor, ha a reflexió Kekes által is szükségesnek tartott történeti dimenzióját – azaz, hogy a jelenlegi helyzet mellett szóló érveket csak történeti vizsgálódás révén találhatjuk meg (40.) – komolyan vesszük és magára a konzervativizmus öndefiníciójának problémájára alkalmazzuk. Jogossá válik például a kérdés, hogy nem azért történt-e viszonylag csekély számú, a kekesihez hasonló kísérlet, mert a konzervativizmus lényegétől idegen az ilyenfajta megközelítés? Avagy: lehetséges-e egyáltalán szigorúan logikára alapozott konzervativizmus? Milyen következménnyel jár egy ilyen konstrukció, és ezek a következmények mennyiben egyeztethetők össze magával a konzervativizmussal?

Ha tisztán a logikára alapozunk, túl sok tere nem marad a véleménykülönbségeknek, hiszen a logika nem a pluralizmus terepe. S valóban: Kekes egyik legfontosabb alapfeltevése szerint sokkal több mindent meg lehet oldani ész segítségével, mint azt eddig akár a konzervatívok, akár riváisaik feltételezték, s hogy a határ, amelyen túl már nem lehet érvelni,

meglehetősen távoli (335.). A kiterjedt konszenzus logikus érvelésen alapuló kekesi programja azonban jelentős nehézségekkel terhelte. Az például, hogy a konzervatív Lord Devlin és az egalitárius liberális Ronald Dworkin közti nevezetes vita az erkölcsök kikényszeríthetőségéről tulajdonképpen csak egy félreértésen alapul (167.), és ha Devlin világosabbá tette volna álláspontját, akkor „*heves vitájuk lecsillapodott volna*” (171.), erősen vitatható kijelentés. Amikor azt állítja, hogy a mai Amerika erkölcsi hagyományának része, hogy „*a szüzesség és a takarékos életforma ma már nem számítanak erénynek*” (189.), konzervatív olvasói hördülnek fel, amikor pedig arról ír, hogy a Legfelsőbb Bíróság tagjaival szemben nagyobb tisztelet várható el, mint a kábítószer-nagykereskedőket védő ügyvédekkel szemben (221.), valószínűleg liberális oldalról kiáltanak magyarázat után. A széles körű konszenzus lehetősége Kekesnél jórészt a következő állításon áll vagy bukik: „*az erkölcsi identitások tartalma tehát valóban társadalomfüggő, azt azonban, hogy ilyen erkölcsi identitásra szükség van, minden jó társadalomnak el kell ismernie, mivel a benne élők jó élete ettől függ*” (327.). Ezzel indokolja ugyanis a társadalom hagyományainak védelmét a számára idegen életformákkal szemben, ami alapvető feladat a konzervatívok, gyanús és egyáltalán nem magától értetődő a liberálisok számára. Az erkölcsi identitás mibenlétének kérdésében azonban nem uralkodik akkora egyetértés, hogy a fenti kijelentés alapján bármiféle konkrét hagyomány védelmével kapcsolatban konszenzusra számíthatnánk. Bár a kekesi szöveg ezt sugallja, ez már messze nem az a terület, ahol a nézeteltérések szigorúan racionális módon feloldhatók volnának – akár a konzervativizmus javára, akár ellene. Ha pedig nem mondhatjuk (ahogy a konzervatívok túlnyomó többsége nem is mondja) azt, hogy a logika önmagában elegendő annak belátásához, hogy az igazság a konzervativizmus oldalán van, akkor – amennyiben nem akarunk lemondani olvasóink meggyőzéséről – más lehetőség nem nagyon marad, mint a konzervatív retorika hagyományos eszköztárának igénybevétele.

Egy másik probléma alapvetőbb, mert a természetes konzervativizmust érinti, amelynek minden politikai konzervativizmus kiindulópontjának kell lennie. A jó és a rossz egyidejű

jelenlétének elismerése valóban fontos összetevője a konzervatív attitűdnek – ezt Kekes jogosan hangsúlyozza –, de csak ebből és szigorúan logikai úton vezetni le a konzervatívok változtatással kapcsolatos álláspontját, már hibás következtetésekre visz. Merthogy a konzervatívokat nem csupán a választja el a progresszívektől, ami a jó és a rossz összetevők megkülönböztetéséből következik: hogy ugyanis a változtatást a jelenlegi állapotok kisebb-nagyobb javítása révén (amely a jót megőrzi, a rosszat kijavítja) és nem az egész újbóli felépítése útján képzelik el (amely jót, rosszat egyaránt megszüntet), hanem az is, hogy nem ritkán a jobb, vonzóbb „új” kedvéért sem hagyják ott a kevésbé vonzó „régit”. Abban teljesen igaza van Kekesnek, hogy az igazi konzervativizmus nem pusztán a megszokás, a familiaritás miatt védi a jelenlegi állapotokat, hanem annak tényleges értékei miatt (59.). Ez azonban még nem jelenti, hogy csak a jó vonásokat szeretnék a konzervatívok megőrizni, elképzelhető – s nagyon gyakran valóban ez is a helyzet –, hogy az értékes tulajdonságok kedvéért a rosszakat is óvják, mert ez utóbbinak elvesztése éppúgy veszélyeztetné a dolog identitását, mint az előbbieké (vö. Michael Oakeshott: KONZERVATÍVNAK LENNI, *Holmi*, XII. évf. 4. sz. [2000. ápr.]). A konzervatív attitűd e sajátossága pusztán a logika erejére támaszkodó konstrukcióban természetesen nem könnyen írható le, valószínűleg ezért hiányzik A KONZERVATIVIZMUS ÉSSZERŰSÉGÉBŐL is.

Kekes könyvét valószínűleg nem azok fogják a konzervativizmus határos védelmének tekinteni, akik egyetértenek vele. Fogalmazásának egyértelműsége, határozottsága és „kérelhetlensége” nem a konzervatívok számára erény, az ő szemükben mindig gyanús, ha a nyelvi megformálás nem adja vissza a világ bonyolultságát. Ilyenkor azt érzik, hogy „nem lehet ez ennyire egyszerű”, s realitástól elszakadt, leegyszerűsítő konstrukciót gyanítanak a háttérben. A világ komplexitásának fel- és beismerését valamilyen értelemben saját konzervatív preferenciáik elé helyezik, s – Kekessel ellentétben – nem azon az alapon akarják megvédeni álláspontjukat, hogy ezek a kérdések nem is annyira bonyolultak, ha alaposabban végiggondoljuk őket. Természetesen megvannak győződve róla, hogy nekik van igazuk, de azt már nem gondolják, hogy a kérdést,

hogy kinek van igaza, el lehetne végérvényesen dönteni. Ha Kekes erre törekszik, akkor valójában nem is a konzervativizmust védi, hanem a racionális úton felismerhető legesszerűbb politikai alapelveket. Hogy ez történetesen a konzervativizmus egy fajtájával esik többé-kevésbe egybe, szerencsésebb, mintha az ellenkezőjére hasonlítana, mindazonáltal így is ugyanahhoz a (nem konzervatív) politikai stílushoz tartozik – mondhatják Oakeshott Hayekkel kapcsolatos véleményét parafrázálva.

Egyáltalán nem elképzelhetetlen persze, hogy Kekes szándékosan használta ellenfelei stílárius fegyverzetét saját elveinek megvédésére, hiszen végül is nem a konzervatívokat kell meggyőzni a konzervativizmus ésszerűségéről. Csakhogy a kérdés az, hogy idegen fegyverzetbe öltöztetve elvei saját elvei maradnak-e, vagy Scrutonnak van igaza, és retorika, azaz az írás művészete nélkül a konzervativizmus nem konzervativizmus többé?

Fülöp Endre

A BESZÉDAKTUS-ELMÉLET EGY ÚJ VÁLTOZATA

*William P. Alston: Illocutionary Acts and Sentence Meaning
Ithaca and London, Cornell University Press,
2000. 327 oldal*

William P. Alston, bár munkássága Magyarországon kevésbé ismert, a legjelentősebb amerikai analitikus filozófusok egyike, a Syracuse Egyetem (New York állam) nyugalmazott professzora. Jelen könyvét 1981-től írta, de mint megemlíti (xii. o.), filozófiai teológiai és episztemológiai munkássága el-elvonta figyelmét a témáról. Idevágó korai munkásságából nevezetes rövid nyelvfilozófiai bevezetője a maga korában igen rangos FOUNDATIONS OF PHILOSOPHY sorozatból, amelyben már legalább érintőlegesen foglalkozott a beszédaktus-elmélettel (Alston, 1964). Mindenesetre Alston az amerikai filozófia termékeny szerzője, s hazájában legalább olyan jelentős, mint például a nálunk

is jól ismert Arthur Danto és Richard Rorty, akik egyébként fiatalabb korukban (úgy az 1960-as években) szintén behatóan foglalkoztak nyelvfilozófiával is.

A beszédaktus-elmélet John Langshaw Austin (1911–1960) angol filozófus által kidolgozott és elsősorban tanítványa, John R. Searle által továbbfejlesztett nyelvfilozófiai elmélet, amely a nyelv használatát egyfajta tevékenységnek tekinti, alapja pedig az a felismerés, hogy minden megnyilatkozás tett is egyben. Az elméletnek – a fő mű fordítása mellett (Austin, 1990) – némi magyar nyelvű irodalma is van (például Kálmán, 1990, 1992, Reboul & Moeschler, 2000: 33–53., 239–240.), s az újabb pragmatikai, sőt szemantikai és tudománytörténeti kézikönyvek legalább egy fejezetet szentelnek neki (hogy csak néhányat említek: az angol Lyons, 1995: 234–257., az amerikai Yule, 1996: 47–58., a holland Seuren, 1998: 422–3., 441–5., az angol Cruse, 2000: 329–346.). Alston jelen könyve a beszédaktus-elmélet nem elsősorban nyelvészeti, hanem filozófiai szempontú átfogalmazására tett kísérlet.

Az ókortól fogva a retorikák és poétikák is részletesen tárgyalták azt a hatást, amelyet a szónoki beszéd vagy valamely irodalmi alkotás gyakorolhat a hallgatóra vagy az olvasóra, de csak az 1940–1950-es években a „hétköznapi nyelv” angolszász filozófusai kezdték el szisztematikusan vizsgálni, hogy milyen is elvben a nyelvi közlés hatásának mechanizmusa. A Cambridge-ben tanító Ludwig Wittgenstein rámutatott, hogy a nyelvi tevékenység alapjául szolgáló rendszer nem egységes: számtalan egymástól különböző, egyenként csak önmagukban tanulmányozható nyelvhasználati módból, „nyelvjáték”-ból áll. Wittgenstein a „nyelvjáték” fogalmát bevezető művében a következő kérdést vetette fel: „*De hányféle mondat van mégis? Mondjuk állítás, kérdés, parancs? – Számtalan ilyenféleség létezik: számtalan használathételesége azoknak, amiket »jeleknek«, »szavaknak«, mondatoknak nevezünk. És ez a sokféleség nem rögzült, nem egyszer s mindenkorra adott, hanem új nyelvtípusok, nyelvjátékok – mondhatni – keletkeznek, s mások elavulnak és elfelejtődnek.*” (1953: 23. §.)

A fenti kérdésre az első szisztematikusan választ az oxfordi Austin adta, legrészletesebben pedig a Harvardon 1955-ben tartott, posztumusz kiadott William James-előadásában